

SERIA POLITOLOGIA, NR 21 2022 (23)

OPINIE i ANALIZY
INSTYTUTU DE REPUBLICA

Totalitaryzm a terror

PROF. DR HAB. ROMAN BÄCKER

politologia

SERIA WYDAWNICZA „OPINIE I ANALIZY IDR”

OPINIE i ANALIZY
INSTYTUTU DE REPUBLICA

Totalitaryzm a terror

PROF. DR HAB. ROMAN BÄCKER

Redakcja serii

dr hab. Bogumił Szmulik, prof. ucz.
dr Magdalena Maksymiuk
mgr Łukasz Gołqb

© Copyright by Instytut De Republica 2022

ISBN 978-83-67253-37-6 (online)

Wydawca

Instytut De Republica
ul. Belwederska 23 lok.1
00-761 Warszawa
+48 22 295 07 29
e-mail: instytut@iderepublica.pl
www.iderepublica.pl

Spis treści

Wstęp 7

Przegląd literatury 9

Model teoretyczny 14

Nazistowskie Niemcy 20

Terror w ZSRR 22

ChRL a terror 24

Współczesna Rosja 26

Konkluzje 29

Bibliografia 31

Totalitaryzm a terror

prof. dr hab. Roman Bäcker

Streszczenie

Totalitaryzm jest rozumiany jako suwerenność aparatu partyjno-państwowego. Warunkami jego stabilności jest dominacja wśród populacji totalitarnej gnozy politycznej oraz masowa i sterowana mobilizacja społeczna. Terror nie jest cechą istotnościową totalitaryzmu, ale może być traktowany jako zewnętrzna cecha świadcząca o możliwości jego istnienia. Nie dotyczy to jednak terroru skierowanego przeciwko wrogom, oponentom i nie-zwolennikom danego reżimu. Po drugie, nie jest też totalitarnym terror wobec funkcjonariuszy reżimu, którego celem jest utrzymanie lub zmiana stanu dominacji bądź hegemonii jednego z odłamów klasy rządzącej. Charakter totalitarny posiada natomiast terror skierowany przeciwko wewnętrznym lub/i zewnętrznym wrogom obiektywnym. Analiza przypadków Niemiec nazistowskich, ZSRR w czasach stalinowskich, ChRL w czasie rewolucji kulturalnej oraz współczesnej Rosji pozwoliła na sformułowanie generalnego wniosku o przydatności powyższej typologii terroru do badania autokratycznych reżimów politycznych.

Słowa kluczowe

totalitaryzm, terror, gnoza polityczna, ZSRR, Niemcy nazistowskie, Chiny, współczesna Rosja

Wstęp

Jak odróżnić totalitaryzm od innych typów reżimów autokratycznych? W jakim stopniu terror jest cechą istotnościową dla totalitaryzmu? Jaka jest różnica pomiędzy totalitarnym terrorem a terrorem traktowanym jako narzędzie kontroli społecznej? Czy możliwe jest stworzenie typologii terrorów totalitarnych reżimów? To podstawowe pytania, które można postawić w przypadku rozważań dotyczących relacji pomiędzy terrorem a totalitaryzmem. Znalezienie odpowiedzi na powyższe pytania, a następnie zweryfikowanie poziomu ich stosowalności nie pozwoli na stworzenie całościowej teorii totalitaryzmu. Jednakże może stać się ważnym przyczynkiem dla skonstruowania takiej właśnie teorii tego typu niedemokratycznego reżimu.

Pojęcia zarówno totalitaryzmu, jak i terroru mogą być używane wielorako i w rozmaitych celach. W obu przypadkach były one traktowane przez rozmaite obozy polityczne jako dogodne epitety dla negatywnego naznaczenia przeciwników politycznych. Ci, którzy nie zgadzają się z naszymi poglądami są totalitarni, albo bardziej szczegółowo: faszystami, bolszewikami bądź hunwejbiniami. W takim jednak przypadku dzielimy świat na nasz i obcy, dobry i zły, a sami stajemy się podatni na totalitarne „ukąszenie”, jak można strawestować słynne powiedzenie Czesława Miłosza¹.

Jeśli jednak chcemy zrozumieć i wyjaśnić otaczający nas świat, to konieczne jest spełnienie elementarnych warunków poprawności konstruowania definicji i teorii. Przedtem jednak konieczne jest dokonanie przeglądu literatury naukowej. Krytyczna analiza dotychczasowych ujęć teoretycznych pozwala nie tylko na wychwycenie fałszywych tropów, błędów logicznych czy wynikających z przyjętych wartościujących założeń. O wiele ważniejsze jest wyodrębnienie ważnych i inspirujących idei, tropów i znaczących elementów teorii. Możliwe jest wtedy ich wykorzystanie do stworzenia własnej propozycji teoretycznej. Celem tego tekstu jest sformułowanie oryginalnej teorii dotyczącej relacji pomiędzy reżimem totalitarnym a terrorem.

Każda teoria powinna być przydatna, a więc powinna pozwalać nam wyjaśniać choćby jakiś fragment rzeczywistości. Tym samym konieczne jest sprawdzenie na kilku wybranych przykładach jaki jest zasięg danej teorii, a przede wszystkim jaki jest jej potencjał

¹ Cz. Miłosz, *Ogród nauk. Biesy*, Norbertinum, Lublin 1991, s. 120. Miłosz pisał o „ukąszeniu heglowskim” – głównym temacie „Zniewolonego umysłu”.

eksplanacyjny. Dobór przypadków został uzależniony ze względu na z jednej strony poziom dojrzałości, a z drugiej – początkowości procesu tworzenia się reżimów totalitarnych. Przeanalizowane zostaną zatem z jednej strony przypadki Niemiec nazistowskich, stalinowskiego ZSRR oraz Chińskiej Republiki Ludowej w czasach rewolucji kulturalnej, a z drugiej – współczesnej Rosji. Końcowa część tekstu została poświęcona na przedstawienie możliwych pól rozwoju teorii relacji między terrorem a totalitaryzmem.

Przegląd literatury

Literatura naukowa na temat totalitaryzmu jest bardziej niż obszerna. Nic dziwnego. Totalitaryzm był fenomenem, który w bardzo znaczny sposób wpłynął na historię świata w XX wieku. Zrozumienie procesów kształtowania się, stabilizowania i następnie rozpadu reżimów totalitarnych jest kluczem nie tylko pozwalającym na objaśnienie dziejów najnowszych, ale i pozwala w dużej mierze na zrozumienie czasów współczesnych. Nie jest przy tym możliwe przedstawienie wszystkich możliwych ujęć definicyjnych totalitaryzmu oraz relacji między totalitaryzmem a terrorem. Konieczne jest jednak zaznaczenie, że znaczna ich część wiele wnosi do nauk społecznych nie tylko ze względu na wagę i oryginalność pytań badawczych, ale i nowatorskie ustalenia². Poniżej zostaną przedstawione tylko te, które są najbardziej inspirujące pod względem teoretycznym. Kolejność doboru ujęć teoretycznych wynika z przyjęcia kryterium od najwyższego poziomu ogólności definicji totalitaryzmu oraz jego relacji do terroru aż do możliwie najniższego.

Terror może zaistnieć w każdej grupie społecznej. Aby grupa społeczna mogła istnieć musi ona stosować skutecznie narzędzia kontroli społecznej pozwalające na utrzymanie spójności grupy, a więc zmuszające jej członków do przestrzegania norm stanowiących o jej istnieniu. Terror jest bardzo często stosowany w okresie kreacji nowego porządku społecznego, a więc wtedy, gdy poziom interioryzacji nowych norm społecznych jest stosunkowo niski. Klasycznym przykładem może być zmuszanie do posłuszeństwa ludności świeżo podbitych terytoriów. Czym zatem różni się tak rozumiany terror od typowego dla reżimów totalitarnych? Odpowiedzi można znaleźć różne.

Czy cechą charakterystyczną dla totalitaryzmu jest rozbijanie wszelkich możliwych więzi społecznych, jak twierdzi Hanna Świda-Ziemba³ w swojej doskonałej książce o początkach PRL-u? Odmienny pogląd prezentuje Ronald Grigor Suny. Niezależnie od poziomu monopolizacji zbiorowych aktywności społecznych przez aparat partyjno-państwowy niemożliwe

² Zob. A. Stein, *Terror, love and brainwashing: Attachment in cults and totalitarian systems*. Routledge, 2021; J.G. Otto, *Gra ze śmiercią istotą mechanizmu władzy. O logice terroru reżimu totalitarnego*, Athenaeum, vol. 69/1/2021, s. 58-80; M. Bankowicz, *Totalitaryzm-terror w służbie ideologii* [w:] M. Bankowicz, W. Kozub-Ciembroniewicz, *Dyktatury i tyranie. Szkice o niedemokratycznej władzy*, Kraków 2007; R. H. T. O’Kane, *Terror, Force, and States: The Path from Modernity*. Edward Elgar Publishing, 1996.

³ H. Świda-Ziemba, *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychologiczna*, Warszawa 1997

jest kontrolowanie przez ten aparat wszelkich styczności i więzi międzyludzkich⁴. Dobrym przykładem są instytucje totalne (koszary, klasztory, więzienia itp.), których cechą charakterystyczną jest istnienie obok instytucji formalnych również wiele „niewidzialnych” o charakterze nieformalnym⁵. Niewątpliwie w okresie kreacji reżimu totalitarnego rozbijanie starych więzi społecznych jest ważnym celem ekspansjonistycznych dążeń aparatu partyjno-państwowego chcących poszerzyć i stabilizować swoje panowanie. Jest to jednak cel typowy dla wszystkich reżimów politycznych w okresie kreacji i tym samym dla wszystkich tworzących się klas rządzących. Destrukcja więzi społecznych typowych dla poprzednich porządków społecznych nie jest zatem czymś specyficznym dla totalitaryzmu.

Jeden z pierwszych i w dodatku wartych usytuowania wśród najbardziej znaczących tekstów o totalitaryzmie został napisany przez Ernsta Fraenkla w 1943 roku. Pisał on o państwie podwójnym (*dual state*), a więc takim, w którym obok ciągle powtarzalnych, codziennych czynności państwa istnieją też te działania, które nie są w jakikolwiek sposób regulowane przez prawo. Ten ostatni obszar nazywa on państwem prerogatywnym⁶, które może być rozumiane jako antynomia *the rule of law*. Terror w państwie prerogatywnym jest możliwy dzięki brakowi jakichkolwiek ograniczeń kompetencji klasy rządzącej, a więc suwerena politycznego. Można dodać, że nie dotyczy to stwierdzenie tylko ograniczeń prawnych, ale również strukturalnych. W przypadku struktur monistycznych nie istnieje jakakolwiek siła społeczna zdolna do przeciwstawienia się woli suwerena politycznego. Władca absolutna w tej sytuacji może czynić wszystko bez jakichkolwiek ograniczeń.

Jednakże instytucja państwa prerogatywnego jest charakterystyczna dla ogromnej większości autokratycznych reżimów politycznych. Monizm polityczny (mniej lub bardziej holistyczny) jest typowy dla wszystkich tych reżimów politycznych, w których naród polityczny nie jest suwerenem. Prerogatywność państwa i monizm polityczny niewątpliwie ułatwiają stosowanie represji wobec przeciwników politycznych, ale nie są wystarczającym wyjaśnieniem dla specyfiki terroru w totalitaryzmie.

Hannah Arendt w swojej pracy *The Origins of Totalitarianism*⁷ należącej do klasycznych dzieł o totalitaryzmie pisała wielokrotnie o terrorze. Łączyła go przy tym z totalitarną ideologią. W kolejnym wydaniu z 1958 roku dołączyła do książki osobny rozdział zatytułowany *Ideology*

⁴ R. G. Suny (1997) 'Stalin and his Stalinism: Power and Authority in the Soviet Union, 1930–1935', in Ian Kershaw and Moshe Lewin (eds) *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, pp. 26–52, at p. 36. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge 1997.

⁵ Zob. E. Goffman. 2011. *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, GW Psychologiczne Helios, Sopot 2011; J., Jedlecka, W., & Kalisz, T. (2020). Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020, ss. 15 et passim; Ł. Posłuszny, „Instytucje totalne dzisiaj: stan badań, krytyka, rekonfiguracje.” *Studia Socjologiczne* 227.4 (2017): 121-145.

⁶ E. Fraenkel, *The dual state: a contribution to the theory of dictatorship*. Oxford University Press, Oxford 2018.

⁷ H. Arendt, *The origins of totalitarianism*. Vol. 244. Houghton Mifflin Harcourt, 1973 (1 edition 1951, wyd. pol. 1993).

and Terror bazującym na artykule napisanym pięć lat wcześniej⁸. To powiązanie myślenia totalitarnego z terrorem jest niesłychanie ważnym tropem dla dalszych rozważań. Można się zgodzić bowiem z Margaret Canovan, która twierdziła, że według Arendt totalitaryzm nie jest systemem a ruchem. A dokładniej mówiąc, jest to ruch o charakterze chaotycznym, nieutilitarnym, maniakalno-dynamicznym, a przede wszystkim destrukcyjnym⁹. Nie jest celem terroru uzyskiwanie darmowej siły roboczej czy uzyskiwanie tanich surowców do produkcji maszynowej. W przypadku totalitarnego terroru celem bazowym jest odczłowieczenie. Jednakże celem ostatecznym jest całkowite włączenie populacji do „naszego” świata.

Warto w tym miejscu przytoczyć doskonałą interpretację myśli Hanna Arendt dokonaną przez Marcina Moskalewicza. Uważa on, że wg Arendt naturą totalitaryzmu jest terror będący czymś zupełnie innym niż jego klasyczne formy. Te ostatnie koncentrują się na eliminacji wrogów politycznych bądź w przypadku rewolucyjnego terroru – na gwałtownej i przymusowej interioryzacji nowych norm społecznych. Tymczasem terror totalitarny jest czymś stałym i odmiennym istotnościowo. Permanentność jest połączona z przypadkowością doboru obiektów represji, ale przede wszystkim terror totalitarny polega na zatarciu różnicy pomiędzy katami a ofiarami. Każdy może być ofiarą i każdy w jakimś stopniu współuczestniczy w maszynie terroru choćby poprzez niezaprzeczenie fabrykowanym dowodom winy¹⁰. Warto dodać, że z kolei jakkolwiek sprzeciw z ogromnym prawdopodobieństwem autodefiniuje każdego jako ofiarę. Wszyscy stawali się sprawcami, byleby nie zostać ofiarami¹¹, chociaż brak masowego sprzeciwu wobec terroru pozwalał na jego zdynamizowanie, a więc i na zwiększenie szansy by stać się samemu ofiarą.

W dodatku, jak pisze Moskalewicz, ruchem totalitarnym rządzą prawa absolutnie wyższego rzędu, które tak czy inaczej muszą być i będą urzeczywistnione. Jednostki ludzkie mogą tylko przyspieszyć realizację tych nieuchronnych procesów przyrodniczych i/lub historycznych, albo niezależnie od swojej woli, je opóźnić. Terror jest zatem tylko instrumentem przyspieszenia tych nieuchronnych procesów¹², a więc obiektywnie (według tego sposobu myślenia) czymś dobrym i pożądanym. Tym samym populacja w reżimie totalitarnym znajduje się w stanie poza-moralnym.

Wartym uwagi jest syndrom totalitarny stworzony przez Carla J. Friedricha uzupełniony przez Zbigniewa Brzezińskiego w ich wspólnej książce z 1956 roku¹³. Friedrich wymieniał pięć elementów: ideologię, monopartię, terror, monopol na rozpowszechnianie informacji oraz na broń. Brzeziński dodał do tego zestawu również upaństwowienie gospodarki lub sterowanie

⁸ Eadem, 'Ideology and Terror: A Novel Form of Government', *Review of Politics* 15[3], s. 303).

⁹ M. Canovan, *Arendt's Theory of Totalitarianism: a reassessment*, in: *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*, ed. D. R. Villa, Cambridge 2000, s. 26.

¹⁰ M. Moskalewicz, *Totalitaryzm, narracja, tożsamość. Filozofia historii Hannah Arendt*, Toruń 2013, s. 55-59.

¹¹ J.P. Reemtsa, *Vertrauen und Gewalt. Versuch über eine Besondere Konstellation der Moderne*, HIS Verlag, Hamburg 2008, s. 179-180.

¹² Ibidem, s. 60.

¹³ C.J. Friedrich, Z. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge 1956.

jej przez państwo. Koncepcja ta wywołała szeroką dyskusję w świecie naukowym, w dodatku niepozabawioną elementami krytycznymi¹⁴. Jednakże nie oznacza to, że koncepcja syndromu totalitarnego jest bezwartościowa. Wręcz odwrotnie – zawiera ona wiele trafnych uogólnień, interpretacji i spostrzeżeń. Niektóre z nich dotyczą również trzeciego w kolejności elementu tego syndromu, a więc terroru. Carl J. Friedrich wymieniał kilka cech terroru, które traktował jako specyficzne dla totalitaryzmu. Pierwszą z nich jest dwuwymiarowość terroru – fizyczna i psychiczna. Kolejną cechą jest jego dwojaki charakter teleologiczny. Terror ma nie tylko wspierać partię, ale i ją kontrolować. Równie dwoisty jest adresat terroru. Według Friedricha są to nie tylko ci, którzy są traktowani jako wrogowie, ale też mniej lub bardziej arbitralnie wybrane określone segmenty populacji. Dualny według Friedricha jest też podmiot stosujący terror. Są nimi tajna policja oraz sterowana przez monopartię presja społeczna¹⁵. Wielokrotna dualność definiowania terroru jest ujęciem niesłychanie inspirującym.

Alain Besançon¹⁶ w latach siedemdziesiątych XX wieku, a wcześniej o ćwierćwiecze Eric Voegelin¹⁷ bardzo precyzyjnie określili totalitarny sposób myślenia. Nie piszą oni o religii politycznej czy swoistej ideologii. Używają oni pojęcia o wiele bardziej precyzyjnego – gnozy politycznej. Gnoza nie jest ani religią, ani ideologią, chociaż używany przez nią zasób semantyczny może te sposoby myślenia udawać. Podstawowe różnice są następujące: gnostycy wierzą, że wiedzą (jakie są prawa ludzkości), ludzie religijni wierzą, że wierzą. Gnoza (tak samo zresztą jak myślenie fundamentalistyczne¹⁸) dzieli świat na nasz (dobry i piękny) oraz ten zły, który chce „nasz” świat zniszczyć. Ten biało-czarny schemat nie występuje w myśleniu zarówno ideologicznym, jak i religijnym. Epifenomenem totalitarnej gnozy politycznej jest nowomowa¹⁹. Totalitarna gnoza polityczna jest sposobem myślenia usprawiedliwiającym i uzasadniającym terror, nadającym mu pozór konieczności w biegu dziejów i tym samym przekształcająca tę ekstremalną formę represji w akt o pozytywnej wymowie moralnej.

Terror jest rozumiany jako używanie przemocy w celu zastraszenia. Możliwe jest wyodrębnienie wielu rozmaitych typologii terroru. Często jest wymienianie terroru stosowanego przez państwo oraz pozapaństwowego. W tym ostatnim przypadku jest on używany przez zorganizowane grupy społeczne np. mafie, organizacje terrorystyczne, czy bojówki partyjne.

¹⁴ R. Bäcker, J. Rak. "Challenging the theoretical framework of the totalitarian syndrome." *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 43.2 (2021): 7-17.

¹⁵ C.J. Friedrich, *The unique character of totalitarian society* [w:] *Totalitarianism*, red. C.J. Friedrich, Cambridge 1954, s. 52-53.

¹⁶ A. Besançon. *Les origines intellectuelles du léninisme*. Calmann-Lévy 2014.

¹⁷ E. Voegelin. *The new science of politics: An introduction*. University of Chicago Press, Chicago 1987.

¹⁸ M.E. Marty, R.S. Appleby, eds. *Fundamentalisms comprehended*. Vol. 1-5. Vol. 5, University of Chicago Press, Chicago 2004. Jest to rezultat prac zespołu naukowców badających zjawisko fundamentalizmu w ramach Chicago Project.

¹⁹ V. Klemperer, *LTI Notatnik filologa*, MAW, Warszawa 1989; warto też zapoznać się z tekstami Michała Głowińskiego nt. polskiej wersji nowomowy i nie sposób nie wspomnieć, że twórcą pojęcia *newspeak* był George Orwell (Rok 1984).

Poprawna i warta stosowania przy analizie wojen jest typologia stworzona przez Kazimierza Radziwończyka. Wyróżnił on terror eksterminacyjny, odwetowy (represyjny) i prewencyjny²⁰.

Powyższe ujęcia totalitaryzmu oraz definicje i typologie terroru nie są jedyne. Ich dobór jest celowy głównie ze względu na najbardziej reprezentatywne oraz inspirujące ujęcia relacji pomiędzy reżimem totalitarnym a terrorem.

²⁰ K. Radziwończyk, *Rola i specyfika terroru fizycznego w hitlerowskim systemie walki z ruchem oporu na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1945* [w:] *Zbrodnie i sprawcy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. Cz. Pilichowski, Warszawa 1980, s. 238–261.

Model teoretyczny

Totalitaryzm jest jak wszelkie inne reżimy polityczne systemem totalnym, a więc dążącym do objęcia wszelkich możliwych dziedzin życia społecznego swoimi regułami funkcjonowania. Nie zgadzam się zatem z tymi definicjami, które traktują takie dążenie jako cechę specyficzną tylko dla totalitaryzmu. Reguły wolnego rynku, akceptacja dla wielopodmiotowości, równości wobec prawa itd. charakterystyczne dla reżimów demokratycznych też posiadają tendencję do ekspansji zarówno terytorialnej, jak i we wszystkie możliwe płaszczyzny życia społecznego.

Jeśli z różnych powodów (utrzymania stabilności reżimu, interesów klasy panującej itd.) niektóre obszary życia społecznego są wyłączone z obowiązywania reguł typowych dla danego typu reżimu, to nie oznacza to unieważnienia powyższej reguły. Aby można było mówić o istnieniu danego reżimu konieczne jest zatem panowanie reguł typowych dla niego w kluczowych obszarach, a więc rdzeniu (*core*) życia społecznego.

Totalitaryzm jest jednym z typów reżimów autokratycznych. Te ostatnie można scharakteryzować najłatwiej jako niedemokratyczne. Oznacza to brak suwerenności narodu politycznego, a więc tym samym suwerenem jest inna grupa społeczna – biurokracja, funkcjonariusze struktur siłowych itd. Aby utrzymać stabilność panowania takich grup społecznych konieczne jest eliminowanie zagrożeń ze strony innych grup społecznych, a więc zmniejszanie ich zasobów, w tym zdolności do samodzielnego działania. Inaczej mówiąc: warunkiem stabilności reżimu autokratycznego jest m.in. pozbawianie narodu politycznego szans na uzyskanie suwerenności, a to oznacza pozbawianie go podmiotowości politycznej²¹. O ile reżimy demokratyczne można określić jako akceptujące i dążące do jak najszerszego zakresu pluralizmu, rządów prawa oraz ścisłego przestrzegania prawa własności²², to autokratyczne charakteryzują się dążeniem do monizmu politycznego, prerogatywnością i patrymonializmem.

Totalitaryzm wraz z autorytaryzmem należą do reżimów autokratycznych typowych dla społeczeństw masowych powstających w wyniku rewolucji przemysłowej zapoczątkowanej w XVIII wieku. Jednakże reżimy te najczęściej występują w XX wieku, a więc wtedy, gdy

²¹ Zob. szerzej: J. Rak, R. Bäcker, eds. *Neo-militant democracies in post-communist member states of the European Union*. Routledge, 2022; J. Rak, R. Bäcker, *Trajektoria trwania opancerzonych demokracji. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 2019, 41(3), 63–82.

²² Jednym z przejawów tego dążenia jest walka z korupcją.

rewolucja przemysłowa ogarnęła wszelkie możliwe dziedziny życia gospodarczego i tym samym urbanizacja i homogenizacja kulturowa objęła ogromne rzesze społeczne.

Totalitaryzm różni się istotnościowo od autorytaryzmu przede wszystkim typem suwerena politycznego. W totalitaryzmie jest to aparat partyjno-państwowy, którego rdzeniem jest partia nowego typu (partia typu zakonu w rozumieniu Maurice'a Duvergera²³). Ta ostatnia jest kierowana przez grupę funkcjonariuszy kontrolujących wszelkie instytucje państwowe i społeczne poprzez tajne policje, system nomenklatury i powiązania personalne typu parantelistycznego.

O ile dla autorytaryzmów istotnościową cechą o charakterze quasi-legitymizacyjnym oraz kreującym tożsamość zbiorową jest fundamentalistyczny sposób myślenia, to w totalitaryzmie funkcję tę pełni gnoza polityczna. Aparat partyjno-państwowy może posługiwać się różnymi zasobami semantycznymi, jednakże ich struktura musi spełniać (choćby w znaczącym stopniu) istotnościowe cechy gnozy politycznej. Jest to warunek zachowania stabilności tego reżimu.

Cechami istotnościowymi gnozy politycznej są: apokatastaza, podmiot wyobrażony i wróg obiektywny. **Apokatastaza** to przewyższenie pierwotnej doskonałości i stanu bezgrzeszności całemu stworzeniu, a więc osiągnięcie stanu całkowitej doskonałości. Można ten stan nazwać świeckim zbawieniem. Typowymi przykładami apokatastazy są: idea komunizmu czy panowania rasy aryjskiej. **Podmiot wyobrażony** to ten, który jest w stanie doprowadzić do apokatastazy. Podmiotem wyobrażonym jest na przykład proletariat albo czysta rasa aryjska. W obu przypadkach nie są to byty realne. One są dopiero kształtowane przez partie nowego typu. Podmiot wyobrażony jest traktowany jakby był nadludzkim mocarzem (megaantroposem), który dzięki posiadanej przez siebie wiedzy o nieuchronnych prawach historycznych lub/i społecznych ma wystarczająco energii i siły by przewyciężyć wszelkie przeciwności. Do nich należą przede wszystkim działania **wrogów obiektywnych**. Są to ci wszyscy, którzy niezależnie od swojej woli i intencji przeszkadzają lub opóźniają proces realizacji apokatastazy. Jeżeli wynika to tylko z braku dostatecznej wiedzy, to możliwe jest przywrócenie „błądzących i nieświadomych” do grona tych, którzy mogą tworzyć zbiorowy podmiot wyobrażony. Wystarczy w takim przypadku zaakceptować publicznie wygłoszony akt samokrytyki. W przypadku jednak osób, które osiągnęły status posiadacza wiedzy gnostycznej akt samokrytyki może nie wystarczyć.

Ważnym warunkiem utrzymania stabilności reżimu totalitarnego jest nieustanna masowa i sterowana mobilizacja społeczna. Im większy jest stopień inkluzji populacji do instytucji należących do „otuliny” (związków zawodowych, organizacji młodzieżowych itd.) totalitarnego rdzenia, tym mniejsza jest możliwość samoorganizacji. Im większy jest stopień uczestnictwa mas w działaniach sterowanych przez aparat partyjno-państwowy, w tym większym

²³ M. Duverger, *Les partis politiques*, Paris 1951; zob. M. Sobolewski. *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1974.

stopniu dążą one do samousprawiedliwienia sensu swojej aktywności, a więc i nadaniu cech pozytywnych istniejącemu reżimowi.

Warunkami stabilności suwerenności aparatu partyjno-państwowego są dominująca wśród populacji totalitarna gnoza polityczna oraz masowa i sterowana mobilizacja społeczna.

Terror stosowany przez aparat partyjno-państwowy posiada dwoisty charakter. Z jednej strony jego celem jest kreowanie i stabilizowanie danego reżimu totalitarnego. Inaczej mówiąc: może być on traktowany jako szczególne narzędzie wymuszania posłuszeństwa wobec reguł społecznych obowiązujących w tym systemie politycznym. Z drugiej strony terror należy do zestawu środków podtrzymujących istnienie istotnościowych cech totalitaryzmu.

W pierwszym przypadku terror może być skierowany przeciwko dwóm różnym podmiotom społecznym. (I. a) Po pierwsze, terror jest stosowany przede wszystkim wobec tych, którzy są wrogami, oponentami lub nie-zwolennikami nowego reżimu. (I. b) Po drugie, jest on skierowany przeciwko tym osobom lub grupom wewnątrz aparatu partyjno-państwowego, które tworzą (lub mogą tworzyć) alternatywę wobec dominującego lub hegemonicznego układu sił wewnątrz aparatu partyjno-państwowego.

W drugim przypadku terror jest stosowany wobec wrogów obiektywnych. Również w tym przypadku możliwe jest wyodrębnienie dwóch różnych obiektów społecznych. (II. a) Po pierwsze, są to wrogowie obiektywni wewnętrzni, a więc ci, którzy przeszkadzają w realizacji praw społecznych i historycznych wewnątrz budującego się „nowego, wspaniałego świata”²⁴. (II. b) Po drugie, konieczne jest wymienienie wrogów obiektywnych zewnętrznych. To oni sterują, manipulują i zniewalają wrogów wewnętrznych by zniszczyć budujący się „nowy wspaniały świat”.

O ile w pierwszym przypadku (I. a oraz I. b) mamy do czynienia z terrorem stosowanym wobec osób lub grup społecznych choćby w jakimś stopniu upodmiotowionych, to inna sytuacja jest w drugim przypadku (II. a oraz II. b). Terror stosowany wobec tzw. wrogów obiektywnych (wewnętrznych lub zewnętrznych) nawet nie oznacza, że osoby lub zbiorowości tak naznaczone posiadają takie właśnie poglądy.

I. a Walka z wrogami, oponentami i nie-zwolennikami danego reżimu nie jest celem samym w sobie. Ważniejsze jest co innego. Dąży się do zmarginalizowania wszystkich tych, którzy tworzą alternatywne struktury organizacyjne, a więc nie tylko partie opozycyjne, ale i wszelkie stowarzyszenia, które nie są podporządkowane lub nie są kontrolowane przez aparat partyjno-państwowy. Anihilacja więzi społecznych typowych dla wielkich grup społecznych jest dla nowego reżimu warunkiem niezbędnym dla stworzenia monopolu władzy aparatu partyjno-państwowego. Terror jest w tym przypadku tylko jednym z wielu narzędzi, które mogą być zastosowane w celu osiągnięcia powyższych celów.

²⁴ Metafora to zastała zapożyczona z tytułu powieści Aldousa Huxley'a, *Nowy wspaniały świat*, Warszawa 2009.

Jednakże w porównaniu z wieloma innymi przypadkami kreacji nowych reżimów politycznych terror jest w przypadku powstających totalitaryzmów stosowany o wiele częściej i intensywniej. Posiada on w dodatku o wiele większy zakres podmiotowy i zasięg przedmiotowy (obejmuje większą niż w innych przypadkach część populacji i obejmuje większą liczbę płaszczyzn życia społecznego). Wynikać to może z kilku powodów. Pierwszym z nich jest to, że totalitaryzm jest reżimem ekskluzywistycznym, a nie inkluzywnym (tak jak demokracje). W porównaniu z innymi autokracjami jest to w dodatku reżim skrajnie ekskluzywistyczny. Po drugie, funkcjonariusze aparatu partyjno-państwowego interioryzując schemat myślenia totalitarnej gnozy politycznej nie potrafią dostrzegać wielopodmiotowości i wielopłaszczyznowości świata społecznego. Tym samym ich zdolność do stosowania bardziej zniuansowanych środków kontroli społecznej nie jest zbyt duża. Po trzecie, znaczna część funkcjonariuszy tego aparatu wywodzi się z grona osób o niestabilizowanej pozycji społecznej czy materialnej, ludzi zdeklasowanych, czy wręcz z lumpenproletariatu²⁵.

Terror stosowany wobec wrogów, przeciwników i nie-zwolenników reżimu totalitarnego w trakcie jego kreacji i stabilizowania należy do szerokiego wachlarza środków kontroli społecznej. Jednakże zakres i zasięg jego stosowania jest o wiele szerszy niż w przypadku innych tworzących się bądź dążących do uzyskania stabilności reżimów politycznych.

I. b Używanie terroru wobec (potencjalnych) oponentów w ramach aparatu partyjno-państwowego jest cechą charakterystyczną dla początkowej fazy istnienia reżimów totalitarnych, a dokładniej mówiąc: typowa dla pierwszych dwóch generacji funkcjonariuszy aparatu partyjno-państwowego. Przyczyny stosowania terroru, a nie innych środków eliminacji oponentów grupy dominującej bądź hegemonicznej aparatu partyjno-państwowego są podobne do wymienionych w punkcie I. a. Terror przestaje być stosowany, gdy funkcjonariusze tegoż aparatu są w stanie skutecznie stosować inne mechanizmy stabilizacji bądź zmiany swojego statusu. Można to nazwać procesem nabywania biegłości rządzenia i tym samym nabywania umiejętności niestosowania terroru. Dzięki temu unikano wejścia w zakłęty krąg przekształcania się katów w ofiary przy nieustannym pojawianiu się nowych kandydatów na katów.

Aparat partyjno-państwowy był tworzony przez generację rewolucjonistów, a więc grupę ludzi walczących o zdobycie przez partię nowego typu panowania nad państwem i społeczeństwem. Gwałtowny rozrost aparatu partyjno-państwowego po opanowaniu państwa spowodował pojawienie się nowego pokolenia – raczej urzędników niż rewolucjonistów. Ta szara masa urzędników najpierw zdominowała liczebnie starą kadrę rewolucjonistów, a następnie przy pomocy mieszanki donosów i terroru bardzo szybko opanowała wszelkie możliwe miejsca w aparacie partyjno-państwowym. Proces ten pozwalał liderowi partii nowego typu

²⁵ A. Hertz, *Szkice o totalitaryzmie*, Warszawa 1994, s. 147; L. Dubel, *Koncepcja totalitaryzmu w ujęciu Aleksandra Hertza*. *Studia Iuridica Lublinensia* 25,3 (2016), s. 231-248.

na znaczące umocnienie swojej pozycji, bo przecież powodował eliminowanie wszystkich tych ze starej gwardii rewolucjonistów, którzy mogli być jego potencjalnymi konkurentami.

Oprócz konkurencji (walki) międzygeneracyjnej ważną rolę odgrywa też rywalizacja między poszczególnymi koteriami najczęściej złączonymi więzami interesów instytucjonalnych i powiązaniami parantelistycznymi. Konflikty pomiędzy i w ramach tajnych policji, kompleksu militarno-przemysłowego, administracji terytorialnych i aparatów zarządzania gospodarką są wbudowane w mechanikę każdego reżimu politycznego. W totalitaryzmie (ze względu na potęgę tych wielkich grup interesu oraz brak instytucji niezależnych od aparatu partyjno-państwowego) te konflikty musiały być o wiele potężniejsze i gwałtowniejsze. Tym samym skłonność do stosowania represji fizycznych, w tym zbiorowych, oraz indywidualnych aktów terroru musiała być o wiele większa. Akty terroru były stosowane ze względu na brak lojalności (całkowitego oddania) wobec swoich bezpośrednich zwierzchników. Mogły być też sygnałami ostrzegawczymi wobec całej grupy funkcjonariuszy. Represje wobec podwładnego były czytelnym sygnałem dla przełożonego, by zmienił swoje dotychczasowe postępowanie i np. uznał zwierzchnictwo innego patrona. Najwyższe stadium terroru to poddanie procesom np. ewaporacji wszystkich tych, którzy byli w jakikolwiek sposób powiązani (a więc np. byli jego podwładnymi) z danym wysokim funkcjonariuszem już pozbawionym stanowiska, wolności, życia i pamięci o nim.

II. a Wewnętrzny wróg obiektywny jest określany według dość niejasnych reguł. Jednakże możliwe jest zaobserwowanie kilku prawidłowości dotyczących tegoż nominowania. Wróg ten powinien być stosunkowo nieliczny oraz różniący się od innych. Jednocześnie obdarzony jest cechą posiadania o wiele większej władzy niż by wynikało to z widocznych obserwacji. Ten utajony i potężny wróg musi być zdolny do popełnienia wszelkich złych czynów, a więc takich, które szkodzą nieuchronnemu procesowi realizacji dziejowych praw rozwoju społecznego. Jednocześnie jednak nie może być on zbyt łatwo odróżnialny od innych. Tym samym każdy może w pewnym momencie stać się wrogiem obiektywnym, nawet jeśli nie spełnia ogólnie przyjętych kryteriów definicyjnych wroga obiektywnego. W przypadkach wątpliwych zawsze może się też pojawić forma pośrednia – sojusznika, współnika, czy ukrytego sprzymierzeńca wroga obiektywnego.

Wewnętrznymi wrogami obiektywnymi byli kułacy, Żydzi, Romowie, osoby nieheteronormatywne itd. Jednakże w każdym przypadku o zaklasyfikowaniu danej osoby do danej kategorii, a więc potraktowaniu jej jako wroga obiektywnego decydowali funkcjonariusze aparatu partyjno-państwowego. Ta dowolność klasyfikacyjna pozwalała na stosowanie tego pojęcia w sposób do pewnego stopnia pragmatyczny, a więc zgodny z interesami bieżącymi aparatu lub poszczególnych jego odłamów. Jednakże inaczej było w przypadku osóbznaczonych, a więc już wcześniej zidentyfikowanych i zaklasyfikowanych do wrogów, choć figura wroga obiektywnego mogła nie być jeszcze w pełni rozwinięta. W takim przypadku terror był stosowany wobec wszystkich, którzy wcześniej byli naznaczeni.

II. b Zewnętrzny wróg obiektywny jest określany bardzo szeroko. To cała ta ogromna część świata, która nie jest w stanie ani teraz, ani w przyszłości potraktować jako istotnościową prawdę tego wszystkiego w co wierzą wyznawcy danego typu gnozy politycznej. Wrogiem obiektywnym zewnętrznym nie są zatem ci wszyscy, którzy nie mieszkają w kraju budującym „nowy wspaniały świat”. Wrogami są tylko ci, którzy przeszkadzają innym pojąć i uwierzyć w istotnościową prawdę. O ile zlikwidowanie obiektywnych wrogów wewnętrznych pozwala na zbudowanie nowego ładu w danym kraju, to ostateczne zniszczenie zewnętrznych wrogów pozwoli w przyszłości na zbudowanie takiego ładu w skali całego świata.

W takim przypadku natychmiastowe i na masową skalę stosowanie terroru wobec obiektywnych wrogów zewnętrznych nie jest sensowne. Konieczne jest najpierw zlikwidowanie wrogów wewnętrznych by dopiero potem przejść do tworzenia nowego światowego ładu i to najlepiej krok po kroku poprzez wydzieranie światu zła jego bezprawnych zdobywczy.

W tym sposobie myślenia terror wobec świata zewnętrznego nie jest używany zbyt często. Spotyka się go wtedy, gdy powstaje szansa na osłabienie jakiegoś ogniwa świata zła. Możliwe jest wtedy stosowanie terroru indywidualnego wobec znaczących postaci tegoż wrogięgo świata. Możliwe jest też dokonanie podboju militarnego połączonego z ofensywą propagandową. Dąży się w obu przypadkach do obezwładnienia strachem danego społeczeństwa i jednocześnie zniszczenia przynajmniej elit społecznych podbijanego narodu.

Wróg obiektywny zewnętrzny nie jest wcześniej naznaczony indywidualnie. Tym samym istnieje ogromna dowolność w wyznaczaniu poszczególnych osób lub zbiorowości do pełnienia roli zewnętrznego wroga obiektywnego.

Podsumowując: terror wbrew Hannah Arendt nie jest cechą definicyjną totalitaryzmu. Jednakże możliwe jest poprzez obserwowanie skali terroru tworzenie hipotez o istnieniu lub nie w danym kraju reżimu totalitarnego. Natomiast w przypadku istnienia terroru motywowanego figurą wroga obiektywnego możliwe jest twierdzenie o istnieniu zewnętrznych przejawów reżimu totalitarnego. Jednakże brak terroru nie oznacza, że reżim totalitarny nie istnieje. O wiele ważniejsze dla stwierdzenia faktu egzystencji totalitaryzmu od samego terroru jest bowiem istnienie aparatu partyjno-państwowego, gnozy politycznej oraz masowej i sterowanej mobilizacji.

Nazistowskie Niemcy

Eliminowanie wrogów i oponentów reżimu nazistowskiego trwało bardzo krótko – zaledwie kilka miesięcy po przejęciu władzy i w dodatku nie miało charakteru masowego. Po „ujednoliceniu” (Gleichschaltung) niemieckich mas, a więc wyeliminowaniu wszelkich niezależnych struktur społecznych ostatecznie w drugiej połowie 1933 roku, dochodziło tylko do skrajnie nielicznych prób oporu lub demonstrowania niezgody (np. niepodnoszenia ręki w geście powitalnym na masowych wiecach).

Powszechnie znany jest tylko jeden przykład masowego terroru wobec części aparatu partyjno-państwowego. „Noc długich noży” z 29 na 30 czerwca 1934 roku, a dokładniej kilkudniowa akcja mordowania i aresztowania nie do końca lojalnych polityków i dowódców bojówek (SA)²⁶ była wystarczającym doświadczeniem by zapewnić lojalność funkcjonariuszy aparatu przez dziesięć lat, a więc aż do zamachu pułkownika Clausa von Stauffenberga 20 lipca 1944 roku w Wilczym Szańcu²⁷.

Żydzi byli traktowani od początku istnienia ruchu nazistowskiego jako obiektywni wrogowie wewnętrzni. Od momentu przejścia władzy przez Hitlera rozpoczął się proces naznaczania ludzi traktowanych jako Żydów skodyfikowany poprzez ustawy norymberskie w 1938 roku. Noszenie gwiazd Dawida na odzieży, oznaczenia dokumentów tożsamości, pozbawianie obywatelstwa, przymus zamieszkiwania w gettach, zakaz zawierania małżeństw mieszanych oraz wykonywania wielu zawodów to tylko niektóre z tych naznażeń. Holocaust był zwieńczeniem tego wieloletniego procesu. Masowa eksterminacja zakończyła postępujący krok po kroku proces naznaczania, wyodrębniania, marginalizacji i w końcu wyrzucenia poza obręb społeczeństwa.

Te same procesy eksterminacyjne zachodziły również (choć nie miały w każdym przypadku charakteru holistycznego) w przypadku Romów, osób nieheteronormatywnych oraz duchownych różnych wyznań chrześcijańskich.

Zewnętrzni wrogowie obiektywni byli definiowani w propagandzie nazistowskiej jako międzynarodowa semicka plutokracja kapitalistyczna. NSDAP w początkach swojego istnienia była partią antyburżuazyjną. Po podboju swoich wschodnich sąsiadów zaczęto również

²⁶ Zob. np. H. Höhne: *Mordsache Röhm: Hitlers Durchbruch zur Alleinherrschaft, 1933–1934*, Reinbek 1984; P. Longerich: *Die braunen Bataillone: Geschichte der SA*, München 1989.

²⁷ H. Steffahn: *Claus Schenk Graf von Stauffenberg*. Rowohlt Verlag GmbH 2018.

wymieniać Polaków, a następnie szerzej – Słowian, by po 22 czerwca 1941 roku dołączyć do tego również bolszewików. Swoistym ukoronowaniem tego sposobu myślenia była figura semantyczna Żyda-bolszewika. Eksterminacja ludności podbitych narodów koncentrowała się przede wszystkim na wyniszczaniu elit społecznych.

Aparat partyjno-państwowy w nazistowskich Niemczech stosował terror wszystkich czterech typów – w trakcie kreacji nowego reżimu, wobec własnych funkcjonariuszy oraz wewnętrznych i zewnętrznych wrogów obiektywnych. Najbardziej znany z tych wszystkich przypadków jest Holocaust. Podjęcie próby eksterminacji Żydów (którzy w społeczeństwach Niemiec i Austrii byli w dużej mierze zasymilowani) i to ze względu na cechy rasowe było działaniem ekstremalnie odbiegającym od akceptowalnej racjonalności politycznej nawet czasów wojennych.

Terror w ZSRR

Bolszewicy opanowywali ziemie byłego imperium carskiego przez kilka lat krwawej wojny domowej. Terror (szczególnie w okresie komunizmu wojennego) był podstawowym narzędziem wymuszania posłuchu i zastraszania ludności. Był on stosowany przede wszystkim wobec wszystkich tych urzędników i oficerów caratu oraz rządu utworzonego po rewolucji lutowej, którzy nie przeszli całkowicie na stronę bolszewicką. Symbolem stało się wymordowanie rodziny carskiej w Jekaterinburgu w 1918 roku. Jednakże równie krwawo postępowano z uczestnikami powstania w Kronsztadzie oraz buntów chłopskich w centralnych regionach Rosji. Najbardziej jest znany bunt na tambowszczyźnie stłumiony przy pomocy gazów bojowych i lotnictwa²⁸. W przypadku księży prawosławnych stosowano mieszaninę terroru państwowego oraz pogromów dokonywanych przez tłumy chłopów²⁹.

Terror wobec funkcjonariuszy aparatu partyjno-państwowego w Rosji zaczął się od zabójstwa Siergieja Kirowa 1 grudnia 1934 roku. Od tego momentu Stalin uzyskał możliwość decydowania o losach bolszewików bez zgody Biura Politycznego KC WKP(b). Od sierpnia 1936 rozpoczynają się sfinansowane procesy sądowe wobec „starych” bolszewików. „Wielka czystka” osiągnęła apogeum w latach 1937–1938 i objęła nie tylko partyjnych działaczy bolszewickich, ale też i większość generałów oraz starszych oficerów Armii Czerwonej³⁰. Kolejne fale terroru pojawiły się po zakończeniu II wojny światowej (pod hasłem walki z syjonizmem mordowano funkcjonariuszy pochodzenia żydowskiego, afera lekarzy kremlofskich miała być preludium do czystki wśród urzędników na Kremlu) i zakończyła się w 1953 roku wraz ze śmiercią Stalina i następnie zamordowaniem Ławrientija Berii.

Wewnętrzni wrogowie obiektywni byli naznaczani poprzez figury semantyczne, takie jak kułak, NEP-man, spekulant, cinkciarz, szpieg i szkodnik. Ze względu na stosowanie całkowicie dowolnych kryteriów każdy mógł stać się wrogiem. Wrogami stawali się ci, którzy np. niewystarczająco entuzjastycznie uczestniczyli w kolektywizacji wsi, czy nie przestrzegali tzw. socjalistycznej dyscypliny pracy lub korespondowali z kimkolwiek z zagranicy.

²⁸ Б.В. Сенников, *Тамбовское восстание 1918-1921 гг. и раскрестьянивание России 1929-1933 гг.* Серия „Библиотечка россиеведения”. Выпуск 9. Москва: Посев 2004.

²⁹ M. Maszkiewicz, *Mistyka i rewolucja. Aleksander Wiedeński jego koncepcja roli cerkwi w państwie komunistycznym*, Kraków 1995.

³⁰ R. Conquest, *The Great Terror: A Reassessment* (1990); wyd. pol.: *Wielki Terror* (1997), P.P. Wieczorkiewicz, *Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937–1939*, Warszawa 2001.

Terror wobec zewnętrznych wrogów obiektywnych był stosowany przez swoistych pośredników, a więc wspierane, sterowane i dofinansowywane organizacje terrorystyczne niekiedy związane z ruchem komunistycznym sterowanym przez Moskwę. Terror i groźby jego zastosowania były bardzo często stosowane wobec ludności państw podporządkowanych ZSRR. Straszanie interwencją sowiecką było jednym ze sposobów pozyskiwania względnego posłuchu u ludności ze strony lokalnych partii komunistycznych.

Tak samo, jak w przypadku nazistowskich Niemiec, również i w ZSRR stosowano wszystkie typy terroru. Jednakże najbardziej znany był wielki terror, a więc eksterminacja znacznej części aparatu partyjno-państwowego, w tym i kadry dowódczej Armii Czerwonej. Nie sposób też nie wspomnieć o ogromnym stopniu terroru wobec obiektywnych wrogów wewnętrznych. Na skalę masową pojawił się on w czasie kolektywizacji oraz forsownej industrializacji i trwał aż do rozpoczęcia „odwilży” w 1953 roku.

ChRL a terror

Komunistyczna Partia Chin zwyciężyła Kuomintang w krwawej (i kolejnej) wojnie domowej proklamując w 1949 roku Chińską Republikę Ludową. Nie zakończyło to walki z grupami niezależnymi od nowego reżimu. W trakcie tzw. reformy rolnej przeprowadzanej od 1946 roku na terenach opanowanych przez KPCh walczone z „obszarnikami” i „kułakami”. W 1951 roku Mao Zedong zainicjował kampanię przeciwko tzw. kapitalistycznym elementom w miastach. Terror wobec ludzi związanych ze starym ładem był stosunkowo krótki głównie dlatego, że większość z nich uciekła z kontynentalnych Chin na Tajwan (Formozę).

O wiele bardziej intensywny był terror wobec poszczególnych odłamów aparatu partyjno-państwowego. Pierwsza kampania w roku 1951 była skierowana przeciwko korupcji. O wiele bardziej intensywna była kampania tocząca się w okresie „wielkiego skoku”. Miała ona na celu wyeliminowanie tych wszystkich, którzy wykazali się niewystarczającą lojalnością w czasie okresu „niech rozkwita sto kwiatów, niech współzawodniczy sto szkół”, a więc swoistej chińskiej odwilży. Represjom poddano wtedy 550 tysięcy osób. Najbardziej jednak znana jest „rewolucja kulturalna” trwająca od 1966 roku i złagodzona dopiero w 1971 roku. Zakończyła się ona jednak dopiero dwa lata po śmierci Mao Zedonga, a więc w 1978 roku³¹.

Terror wobec wewnętrznych wrogów obiektywnych w ChRL pojawił się w pierwszej fazie jego istnienia głównie poprzez walkę z tzw. kułakami i miejskimi „elementami kapitalistycznymi”. Jednakże ze względu na strukturę społeczną chińskiej wsi i tylko mimetyczny charakter zapożyczeń z rozwiązań stalinowskich nie przerodził się on w kampanię skoncentrowaną wyłącznie na wrogów obiektywnych.

Propaganda chińska nieustannie kreowała różnorodne wizerunki zewnętrznego wroga obiektywnego, ale z wyjątkiem casusu wysłania „ochotników” w czasie wojny koreańskiej nie przerodziło się to w jakiegokolwiek formy działań siłowych.

³¹ H.Y. Lee, *The politics of the Chinese cultural revolution*. In *The Politics of the Chinese Cultural Revolution*, California 2020; Jisheng, Yang. *The World Turned Upside Down: A History of the Chinese Cultural Revolution*. Farrar, Straus and Giroux, 2021; Z. Zeng, J. Eisenman, *The price of persecution: The long-term effects of the Anti-Rightist Campaign on economic performance in post-Mao China*. *World Development* 109 (2018), s. 249-260.

Terror w ChRL, aż do czasu zakończenia rewolucji kulturalnej, był skierowany głównie przeciwko poszczególnym odłamom aparatu partyjno-państwowego oraz obiektywnym wrogom wewnętrznym. Stosunkowo krótki okres po proklamowaniu CHRL istniał terror skierowany przeciwko funkcjonariuszom poprzedniego reżimu politycznego. Stosunkowo najmniej znaczący był terror wobec zewnętrznych wrogów obiektywnych.

Współczesna Rosja

Rosja współczesna jest państwem autokratycznym. Jednakże nie sposób powiedzieć, że reżim rosyjski ma charakter jednoznacznie totalitarny, chociaż dość często jest oskarżanie reżimu putinowskiego o faszyzm³². Stosunkowo umiarkowany autorytaryzm pierwszych lat panowania Władimira Putina ewoluował w stronę twardego autorytaryzmu. Od czasu trzeciej kadencji Putina (2012 roku) Rosja staje się w coraz większym stopniu twardym reżimem autorytarnym z dominacją (a od 2022 roku hegemonią) struktur siłowych. W Rosji suwerenem nie jest aparat partyjno-państwowy, ale specyficzny konglomerat struktur siłowych i biurokratycznych. Masowa i sterowana mobilizacja pojawia się wyłącznie endemicznie lub regionalnie. Najbardziej wyrazistym przykładem tego ostatniego typu mobilizacji jest Czeczenia rządzona przez klan Ramzana Kadyrowa³³. Masowy udział w świętowaniu dnia zwycięstwa 9 maja, czy święta armii w dniu 23 lutego (dzień żołnierza) mają charakter bardziej ludyczny, często rodzinny niż świadczący o swoistym uprawomocnieniu reżimu. Czymś innym jednak jest język propagandy. Jest on o tyle ważny, że media podporządkowane Kremlowi posiadały od pierwszych lat rządów Putina ogromną przewagę, a w ciągu kilku dni po agresji na Ukrainę uzyskały pełny monopol. W tym języku propagandy bardzo znaczące są od lutego 2014 roku elementy totalitarnej gnozy politycznej oparte głównie na semantyce stalinowskiej i nacjonalistyczno-imperialnej³⁴.

Do nich należy zaliczyć przede wszystkim cały zestaw pojęć określających wrogów wewnętrznych (agenci zagraniczni, niechciane organizacje). Pojęcia te weszły do obiegu prawnego. Ich rola jest porównywalna do naznaczania Żydów po przejęciu władzy przez Hitlera. Jednakże znacząca różnica polega na tym, że pojęcia agenta zagranicznego oraz niechcianych organizacji są skrajnie nieprecyzyjnie nieokreślone. Zgodnie z najnowszą ustawą przegłosowaną przez Dumę Państwową w dniu 29 czerwca 2022 roku agentem zagranicznym może być każdy, kto otrzymuje wsparcie z zagranicy lub znajduje się pod wpływem zagranicznym³⁵. Jedno i drugie można interpretować całkowicie dowolnie.

³² Zob. M. Laruelle, "Accusing Russia of fascism." *Russia in Global Affairs* 18.4 (2020), s. 100-123.

³³ J. Russell. *Case Study–Ramzan Kadyrov in Chechnya: Authoritarian leadership in the Caucasus*. Chichester 2009.

³⁴ R. Bäcker. *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007; R. Bäcker, J. Rak. "Epigonic Totalitarianism in Russia." *Politeja* 62 (2019), s. 7-19; idem. "The Change of Russian Political Regime from the "White Revolution" To Presidential Election (2012–2018)." *Przegląd Strategiczny* 11 (2018) s. 143-155.

³⁵ *Как будет работать новый закон об иноагентах*, <http://duma.gov.ru/news/54760/>, (dostęp: 29.06.2022).

Znaczącą rolę odgrywają też określenia dotyczące wrogów zewnętrznych. Po rozpoczęciu aneksji Krymu i Donbasu najczęściej pojawiają się takie określenia jak: nacjonaści, banderowcy i ukropy. Zaniknęły one do zimy 2014 roku by ponownie, z większą siłą i zróżnicowaniem pojawić się od lutego 2022 roku. Najczęściej od tego czasu można spotkać nie tylko takie określenia jak: neo-naziści, neo-faszyści, nacjonaści, banderowcy, ale także np. narkomani. Sfera semantyczna dotycząca wrogów wewnętrznych oraz zewnętrznych (głównie wobec ukraińskich patriotów) jest znacznie rozbudowana.

Terror wobec przeciwników reżimu rosyjskiego pojawił się jako zjawisko masowe dopiero po zaniku wielkich demonstracji jesienią 2011–zimą 2012, a kolejna faza masowych przesładowań nastąpiła wraz ze stłumieniem protestów przeciwko korupcji organizowanych przez fundację Aleksieja Nawalnego w 2017 roku. Natomiast największa fala represji zaczęła się po agresji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku. Była ona rezultatem nie tylko aktywności śledczej funkcjonariuszy FSB, ale również pojawienia się na skalę masową zjawiska donosów na ludzi sprzeciwiających się wojnie. Taka skala wielorakich represji powodujących ekskluzję z życia zawodowego, społecznego i narodu (poprzez zmuszenie do emigracji) nie występowała nigdy wcześniej w historii Rosji za czasów panowania Putina. Z ułamkowych i nie do końca wiarygodnych danych (m.in. badań Centrum Levady³⁶) wynika, że ten zmasowany nacisk propagandy, służb policyjnych i „lojalnych” poddanych nie przyniósł oczekiwanego rezultatu w postaci całkowitego i bezwyjątkowego demonstrowania poparcia dla wojny.

Terror wobec poszczególnych funkcjonariuszy aparatu państwowego, militarnego oraz kręgów gospodarczych do lutego 2022 roku miał na celu przede wszystkim wymuszenie bezwzględnej lojalności wobec przełożonych, w tym i wobec Putina. Miał on charakter jednostkowy i polegał głównie na zwalnianiu ze stanowisk (a więc i pozbawiania ogromnych dochodów nieformalnych), skazywaniu na kary więzienia, zmuszaniu do emigracji i bardzo rzadko – pozbawianiu życia. Z dostępnych źródeł (najczęściej niezbyt pewnych zagranicznych prasowych) wynika, że po lutym 2022 roku znacznie zwiększył się poziom brutalności represji (głównie są to sfingowane samobójstwa), ale nie jest zbyt widoczne zwiększenie liczności osób poddanych oddziaływaniom ekskluzywistycznym.

Co prawda, określenia dotyczące wrogów wewnętrznych są bardzo rozbudowane i posiadają charakter trwale naznaczający, ale brak było do czerwca 2022 świadectw szukania przez funkcjonariuszy reżimu obiektywnych wrogów wewnętrznych. W czerwcu w Dumie Państwowej pojawił się projekt nowelizacji ustawy o propagandzie homoseksualizmu zwiększający 10-krotnie kary za propagowanie tzw. nietradycyjnych relacji³⁷. Społeczność LGBT (tak jak i w wielu innych reżimach skrajnie autokratycznych) staje się obiektywnym wrogiem wewnętrznym.

³⁶ *Оценка текущего положения дел в стране*, <https://www.levada.ru/indikatory/polozenie-del-v-strane/>, (dostęp: 26.06.2022 r.).

³⁷ *Что не так с новым запретом „пропаганды ЛГБТ+”*, <https://cfsphere.org/tpost/y7ckp169a1-cto--ne-tak-s-novim-zapretom-propagandi>, (dostęp: 26.06.2022 r.).

Odmienna sytuacja dotyczy wrogów zewnętrznych. Kreml ogłosił prowadzenie „operacji specjalnej” przeciwko narodowi ukraińskiemu przez cały czas nie używając słowa wojna. To ostatnie jest przeznaczone dla konfliktu militarnego między państwami. Natomiast „operację specjalną” prowadzi się przeciwko zbuntowanej prowincji. Ludność ziem tej prowincji marzy według rosyjskiej propagandy o panowaniu Kremla. Wystarczy zatem „unieszkodliwić”, „wyczerpać”, „wyczyścić” itd. tych wszystkich, którzy przymuszają, zniewalają i okłamują populację danego kraju, aby lud ziem od zawsze rosyjskich pojął jakie jest ich odwieczne marzenie³⁸. Ten sposób myślenia jest typowy dla totalitarnej gnozy politycznej³⁹.

Nie sposób określić dokładnie liczby cywilnych ofiar wojny prowadzonej przez wojska rosyjskie na ziemi ukraińskiej. Jednakże charakterystyczne dla tej wojny jest bombardowanie i artyleryjskie ostrzeliwanie dzielnic mieszkaniowych, dokonywanie masowych zabójstw ludności cywilnej (Bucza, Irpień), deportacje, gwałty i rabunki. Traktowanie narodu ukraińskiego jako zewnętrznego wroga obiektywnego staje się swoistym usprawiedliwieniem dla masowej eksterminacji Ukraińców na podbitych terytoriach.

Rosyjski reżim polityczny był i jest twardym autorytaryzmem militarnym. Nieliczne elementy totalitarnego reżimu pojawiły się w 2014 roku i następnie powoli zanikały. Natomiast od 24 lutego 2022 roku coraz bardziej widoczne stają się elementy totalitarnej gnozy politycznej. Manifestacje na rzecz poparcia wojny (sakralizacja litery Z), a więc próby dokonywania masowej mobilizacji mają raczej charakter marginalny i bardziej przymusowy niż dobrowolny. Wyraźnie współwystępuje z tym procesem pojawienie się terroru wobec wewnętrznych przeciwników wojny oraz masowego terroru wobec narodu ukraińskiego, a więc w tym ostatnim przypadku zewnętrznych wrogów obiektywnych.

³⁸ Zob. np. „*Нам запрещали говорить на русском языке*”: как мариупольские полицейские работают после освобождения города, <https://russian.rt.com/russia/article/1017512-policiya-mariupol-gorod-osvobozhdenie>, (dostęp: 26.06.2022 r.).

³⁹ Zob. ciekawe rozważania na temat matrycy rosyjskiego myślenia Andrieja Pielipienko opisane przez M. Budzisz, *Wszystko jest wojną. Rosyjska kultura strategiczna*, Warszawa 2021, s. 393-399.

Konkluzje

Definicja istotnościowa totalitarnego reżimu politycznego przedstawiona w tym tekście ma charakter typu idealnego. Tylko w nielicznych przypadkach możliwe jest wypełnienie prawie w całości jej cech istotnościowych przez istniejące struktury polityczne. Do takich przypadków można zaliczyć Niemcy nazistowskie w okresie masowej zagłady Żydów, a więc od czasu konferencji w Wannsee do zakończenia działań wojennych. Niewątpliwie można zaliczyć do reżimów zbliżonych do idealnego typu totalitaryzmu również Związek Sowiecki w latach 1937- 1953 oraz Chiny w czasie rewolucji kulturalnej. Z kolei współczesna Rosja jest państwem, w którym pojawiają się elementy totalitaryzmu, ale jej reżim można zaklasyfikować jako przede wszystkim twardy autorytaryzm militarny.

Poszczególne typy terroru we wszystkich tych czterech reżimach są nieporównywalne. Nie sposób wyróżnić istotnych zależności pomiędzy skalą i długością trwania danego typu terroru a poziomem reakcji i stabilizacji totalitarnego reżimu politycznego. Jednakże analiza terroru aparatu partyjno-państwowego, w tym przede wszystkim skierowanego przeciwko wewnętrznym i/lub zewnętrznym wrogom obiektywnym jest znaczącym przyczynkiem dla określenia istoty danego autokratycznego reżimu.

Możliwe jest przy tym zaobserwowanie kilku prawidłowości. Pierwsza z nich jest typowa dla wszystkich grup społecznych. Terror wobec przeciwników, oponentów i nie-zwolenników nowego reżimu politycznego jest zależny przede wszystkim od siły tych pierwszych, od poziomu zagrożenia dla nowego reżimu oraz posiadanych umiejętności rządzenia przez jego funkcjonariuszy. Podobne przyczyny determinują występowanie terroru w przypadku dążenia do stabilizacji dominacji bądź hegemonii lub zmiany statusu poszczególnych odłamów aparatu partyjno-państwowego.

Obiektywny wróg wewnętrzny występuje w postaci figur semantycznych typowych dla totalitarnej gnozy politycznej. Dążenia do jego ekskluzji (w ekstremalnej formie występuje ona w postaci ewaporacji) mogą być realizowane w rozmaity sposób. Najprostszym i najbardziej brutalnym sposobem jest terror fizyczny. Jednakże najczęściej występuje forma dualna – terror fizyczny (aparatu państwowego i/lub bojówek) połączony z psychicznym (naznaczanie, pejoratywizowanie, wykluczanie społeczne). Te same jednak sposoby są stosowane wobec przeciwników i oponentów reżimu autokratycznego. Kluczowym w takim przypadku rozróżnieniem jest to, kogo dotyczy terror, a nie jak jest stosowany. Pojawienie

się terroru wobec obiektywnych wrogów wewnętrznych jest jedną z najbardziej znaczących oznak zewnętrznych świadczących o istnieniu reżimu totalitarnego.

Zewnętrzni wrogowie obiektywni również występuje w postaci figur semantycznych typowych dla totalitarnej gnozy politycznej. Terror wobec tak naznaczonych osób lub zbiorowości społecznych przejawia się w największym stopniu w czasie konfliktów zbrojnych. Było to szczególnie widoczne w czasie II wojny światowej, czy wojen domowych toczonych w ciągu XX wieku. Zaczyna też stawać się coraz wyraźniejszym elementem rosyjskich działań wojennych prowadzonych od 24 lutego 2022 roku wobec narodu ukraińskiego.

Terror nie jest cechą istotnościową totalitaryzmu. Jednakże pojawienie się terroru powinno być znaczącym sygnałem do podjęcia próby analizy istoty konkretnych reżimów politycznych. Terror bowiem jest o wiele częściej zewnętrzną oznaką ekstremizacji autokratycznych reżimów politycznych niż wiele innych typów działań podejmowanych przez prerogatywnych absolutnych władców politycznych.

Bibliografia

- Arendt H., *The origins of totalitarianism*. Vol. 244. Houghton Mifflin Harcourt, 1973 (I edition 1951, wyd. polskie 1993).
- Arendt, H., „Ideology and Terror: A Novel Form of Government”, *Review of Politics* 15[3].
- Bäcker R., J. Rak, *Epigonic Totalitarianism in Russia*, *Politeja* 62 (2019).
- Bäcker R., J. Rak, *The Change of Russian Political Regime from the “White Revolution” To Presidential Election (2012–2018)*. „Przegląd Strategiczny” 11 (2018).
- Bäcker R., *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007.
- Bäcker, R., Rak J., *Challenging the theoretical framework of the totalitarian syndrome*, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 43.2 (2021).
- Bankowicz M., *Totalitaryzm–terror w służbie ideologii* [w:] Bankowicz M., Kozub-Ciembroniewicz W., *Dyktatury i tyranie. Szkice o niedemokratycznej władzy*, Kraków 2007.
- Besançon, A., *Les origines intellectuelles du léninisme*, Paris 2014.
- Budzisz M., *Wszystko jest wojną. Rosyjska kultura strategiczna*, Warszawa 2021.
- Canovan M., *Arendt’s Theory of Totalitarianism: a reassessment*, in: *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*, ed. D.R. Villa, Cambridge 2000.
- Conquest R., *The Great Terror: A Reassessment* (1990); wyd. polskie: *Wielki Terror* (1997).
- Dubel L., *Koncepcja totalitaryzmu w ujęciu Aleksandra Hertzka*, *Studia Iuridica Lublinensia* 25.3 (2016).
- Duverger M., *Les partis politiques*, Colin A., Paris 1951.
- Fraenkel, E., *The dual state: a contribution to the theory of dictatorship*, Oxford 2018.
- Friedrich C.J., Brzezinski Z., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge 1956.
- Friedrich C.J., *The unique character of totalitarian society* [w:] *Totalitarianism*, ed. Friedrich C.J., Cambridge 1954.
- Goffman E., *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, GW Psychologiczne Helios, Sopot 2011.
- Hertz A., *Szkice o totalitaryzmie*, Warszawa 1994.
- Höhne H., *Mordsache Röhm: Hitlers Durchbruch zur Alleinherrschaft, 1933-1934*. Reinbek 1984.
- Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, Warszawa 2009.
- Jedlecka, J.W., Kalisz, T., *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Wrocław 2020.
- Jisheng, Yang, *The World Turned Upside Down: A History of the Chinese Cultural Revolution*, Farrar, Straus and Giroux 2021.

- Как будет работать новый закон об иноагентах*, <http://duma.gov.ru/news/54760/>, (dostęp: 29.06.2022 r.).
- Klemperer V., *LTI Notatnik filologa*, Warszawa 1989.
- Laruelle M., *Accusing Russia of fascism*, *Russia in Global Affairs* 18.4 (2020).
- Lee H.Y., *The politics of the Chinese cultural revolution* [w:] *The Politics of the Chinese Cultural Revolution*, California 2020.
- Longerich P., *Die braunen Bataillone: Geschichte der SA*, München 1989.
- Marty M.E., Appleby R.S., eds. *Fundamentalisms comprehended*. Vol. 1-5. Vol. 5, University of Chicago Press, Chicago 2004.
- Maszkiewicz M., *Mistyka i rewolucja. Aleksander Wiedeński i jego koncepcja roli cerkwi w państwie komunistycznym*, Kraków 1995.
- Miłosz Cz., *Ogród nauk. Biesy*, Lublin 1991.
- Moskalewicz M., *Totalitaryzm, narracja, tożsamość. Filozofia historii Hannah Arendt*, Toruń 2013.
- Нам запрещали говорить на русском языке: как мариупольские полицейские работают после освобождения города*, <https://russian.rt.com/russia/article/1017512-policiya-mariupol-gorod-osvobozhdenie>, (dostęp: 22.06.2022 r.).
- Оценка текущего положения дел в стране*, <https://www.levada.ru/indikatory/polozhenie-del-v-strane/>, (dostęp: 26.06.2022 r.).
- O’Kane R.H.T., *Terror, Force, and States: The Path from Modernity*, Edward Elgar Publishing, 1996.
- Otto J.G., *Gra ze śmiercią istotą mechanizmu władzy. O logice terroru reżimu totalitarnego*, Athenaeum, vol. 69/1/2021.
- Posłuszny, Ł., *Instytucje totalne dzisiaj: stan badań, krytyka, rekonfiguracje*, „*Studia Socjologiczne*” 227.4 (2017): 121-145.
- Radziwończyk K., *Rola i specyfika terroru fizycznego w hitlerowskim systemie walki z ruchem oporu na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1945* [w:] *Zbrodnie i sprawcy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. Pilichowski Cz., Warszawa 1980.
- Rak J., Bäcker R., eds, *Neo-militant democracies in post-communist member states of the European Union*, Routledge 2022.
- Rak, J., Bäcker, R., *Trajektoria trwania opancerzonych demokracji*, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 2019, 41(3), 63-82.
- Reemtsa, J.P., *Vertrauen und Gewalt. Versuch über eine Besondere Konstellation der Moderne*, HIS Verlag, Hamburg 2008.
- Russell J., *Case Study–Ramzan Kadyrov in Chechnya: Authoritarian leadership in the Caucasus*, Chichester, UK: Wiley, 2009.
- Сенников Б.В., *Тамбовское восстание 1918-1921 гг. и раскрестьянивание России 1929-1933 гг.* Серия „Библиотечка россиеведения”. Выпуск 9. – Москва: Посев 2004.
- Sobolewski M., *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1974.
- Steffahn H., *Claus Schenk Graf von Stauffenberg*, Rowohlt Verlag GmbH, 2018.

- Stein A., *Terror, love and brainwashing: Attachment in cults and totalitarian systems*, Routledge 2021.
- Suny R.G., *Stalin and his Stalinism: Power and Authority in the Soviet Union, 1930–1935*, in Ian Kershaw and Moshe Lewin (eds), *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge 1997.
- Świda-Ziemba H., *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychologiczna*, Warszawa 1997.
- Voegelin E., *The new science of politics: An introduction*, Chicago 1987.
- Wieczorkiewicz P.P., *Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937–1939*, Warszawa 2001.
- Zeng Z., Eisenman J., *The price of persecution: The long-term effects of the Anti-Rightist Campaign on economic performance in post-Mao China*, *World Development* 109 (2018).
- Что не так с новым запретом „пропаганды ЛГБТ+”, <https://cfsphere.org/tpost/y7ckp169a-1-chto-ne-tak-s-novim-zapretom-propagandi>, (dostęp: 26.06.2022 r.).

Totalitarianism and terror

prof. dr hab. Roman Bäcker

Abstract

Totalitarianism is understood as the sovereignty of the party-state apparatus. The conditions for its stability are the domination of totalitarian political gnosis among the population and mass and managed social mobilization. Terror is not an essential feature of totalitarianism, but it can be treated as an external feature that proves its possible existence. However, this does not apply to terror against enemies, opponents and non-supporters of a regime. Secondly, it is not totalitarian terror against the officials of a system whose aim is to maintain or change the state of domination or hegemony of one of the ruling class factions. Terror directed against internal and/or external objective enemies is totalitarian. The analysis of the cases of Nazi Germany, the USSR during the Stalinist era, the PRC during the Cultural Revolution and contemporary Russia allowed for the formulation of a general conclusion about the usefulness of the above typology of terror for the study of autocratic political regimes.

Key words

totalitarianism, terror, political gnosis, Soviet Union, nazist Germany, China, contemporary Russia

Roman Bäcker jest profesorem (2008) politologii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Napisał ponad 200 tekstów naukowych, w tym osiem książek. Wymienić należy m.in. *Totalitaryzm. Geneza. Istota. Upadek* (1992); *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina* (2007); *Nietradycyjna teoria polityki* (2011). W 2022 roku wydawnictwo Routledge opublikowało pracę zbiorową pod redakcją Joanny Rak oraz Romana Bäckera zatytułowaną *Neo-militant Democracies in Post-communist Member States of the European Union*. Roman Bäcker w latach 2010-2016 był prezesem Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3796-3711>.

Pragniemy wspierać polskich naukowców i dzielić się ich dokonaniem. Do naszych głównych zadań należy uwolnienie potencjału polskiej nauki poprzez promocję i popularyzację rodzimej myśli badawczej z zakresu nauk humanistycznych i społecznych, a także wytworzenie mechanizmów i kapitału społecznego, który organizowałby się wokół idei państwowości.

Instytut De Republica jest nowoczesnym zapleczem eksperckim, promocyjnym i wydawniczym dla niedocenianych w kraju i poza jego granicami, a tak ważnych dla właściwego rozumienia historii i zjawisk społecznych, dziedzin nauki. Równie istotnym aspektem we wspomnianym zakresie jest współdziałanie z uczelniami wyższymi, instytutami badawczymi oraz analitycznymi z Polski i całego świata.